

Advies over het beheer van oude autochtone wintereiken te Genk

Adviesnummer:	<u>INBO.A.4224</u>
Auteur:	Kristine Vander Mijnsbrugge
Contact:	Lieve Vriens (lieve.vriens@inbo.be)
Kenmerk aanvraag:	ANB-INBO-2021-23
Geadresseerden:	Agentschap Natuur & Bos Afdeling Terreinbeheer T.a.v. Eliane Verboven Koningin Astridlaan 50 bus 5 3500 Hasselt eliane.verboven@vlaanderen.be
Cc:	Agentschap Natuur & Bos Joris Janssens (joris.janssens@vlaanderen.be)

Dr. Maurice Hoffmann
Administrateur-generaal wnd.

Wijze van citeren: Vander Mijnsbrugge K. (2021). Advies over het beheer van oude autochtone wintereiken te Genk (Adviezen van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek; nr. INBO.A.4224). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel.

Aanleiding

Het Agentschap Natuur en Bos regio Hoge Kempen werkt aan het natuurbeheerplan Klaverberg. De Klaverberg is een grotendeels bebost landduin en ook de naam van het omliggend natuurgebied op de grens van de gemeenten As, Genk en Oudsbergen. In dit gebied komen heel wat omvangrijke, kringvormig uitgegroeide oude en onbeheerde hakhoutstoven van wintereik (*Quercus petraea*), zomereik (*Quercus robur*) en de hybride tussen beide (*Quercus x rosacea*) voor, als overblijfsel van eeuwenlange exploitatie als hakhout. Deze bomen werden vermoedelijk eertijds aangeplant ter fixatie van de stuivende zandduinen. Deze oude eiken hakhoutstoven zijn uitzonderlijk omdat het om autochtoon genetisch materiaal gaat. Ze hebben een grote wetenschappelijke en ecologische waarde en zijn tevens belangrijk erfgoed. Er wordt geschat dat deze enorme hakhoutstoven verscheidene honderden jaren oud kunnen zijn.

Tijdens enkele terreinbezoeken met vertegenwoordigers van de gemeente Genk, het agentschap ANB en het INBO kwamen heel wat vragen naar boven over het beheer van de oude hakhoutstoven en de aanliggende bossen met Corsicaanse den.

Vragen

1. Hoe worden de oude hakhoutstoven best beheerd in de toekomst? Is het wenselijk deze verlaten stoven opnieuw in hakhoutbeheer te brengen?
2. Is de aanplant van nieuwe wintereiken gewenst? Zo ja, ook met een hakhoutbeheer na een bepaalde periode?
3. Wat gebeurt er best met de aanliggende bossen die gedomineerd zijn door Corsicaanse den?

Toelichting

Vooreerst willen we benadrukken dat het afwezig blijven van hakbeheer op zich niet de grootste bedreiging is voor deze relictten, maar wel verstoring van de wortels van deze bomen via betreding. Daarom formuleren we extra aanbevelingen hierover (punten 4 en 5). De locaties met hakhoutrelictten zijn van uitzonderlijke waarde en verdienen daarom een strikte bescherming.

Een uitgebreide beschrijving van de oude hakhoutrelictten van eik in de Kempen is terug te vinden in Vander Mijnsbrugge & Missoorten (2014). Dit advies is op dit artikel gebaseerd.

Hakhout: een eeuwenoude bedrijfsvorm

Het regelmatig afzetten van stammen aan de basis, gevolgd door opnieuw laten uitlopen van slapende knoppen op de stobben, leverde gemakkelijk te oogsten hout op. De benodigde afmetingen voor het gewenste gebruik (takhout, kachelhout, constructiehout, houtskool en/of schors voor de leerlooierij) bepaalde de omlooptijd. Omdat de boom minder moet investeren in ondergrondse groei, de wortels zijn al aanwezig, heeft hakhout een stevige groei in de jaren na de kap, die naderhand vermindert eens de kronen van de verschillende stammen op de stoof elkaar hinderen (Haneca *et al.* 2005). Ze staan immers dicht tegen elkaar in vergelijking met individuele opgaande eiken in een als hooghout beheerd bos.

In de Kempense regio is het hakhout van eik niet los te zien van de eertijdse heide-economie. Stuifduinen werden gefixeerd om de akkers en woonkernen tegen het stuivende zand te beschermen, met de productie van hout op deze onrendabele gronden als extra voordeel.

1 Hoe worden de oude hakhoutstoven best beheerd in de toekomst? Is het wenselijk deze verlaten stoven opnieuw in hakhoutbeheer te brengen?

Vanuit cultuurhistorisch perspectief wordt dikwijls de vraag gesteld of verlaten hakhout opnieuw in beheer kan gebracht worden. Dit houdt evenwel ernstige risico's in.

De laatste hak is in alle gevallen al een hele tijd geleden. Geïnterviewden in het historisch ecologisch onderzoek van Burny dat de periode 1910 – 1950 omspannt, herinneren zich geen gebruik meer van oude eiken op landduinen in de Kempen, waaronder de populatie eikenhakhout op de Klaverberg (Burny 1999). Eikenhout was al vele eeuwen voorradig in de houtkanten rondom de akkers. De grote heide- en landduinbebouwingen vanaf de 18de eeuw voegden daar gemakkelijk te oogsten naaldhout aan toe. De landduin-eiken, zoals deze te Klaverberg, dikwijls gesitueerd op de gemeentegrenzen, groeiden niet in de onmiddellijke omgeving van boerderijen of dorpskernen en de afstand kan een omgekeerd evenredige rol gespeeld hebben in de intensiteit van beheer.

1.1 Praktijkvoorbeelden

Proefhak te Kruisberg

In de winter 2001-2002 werd bij wijze van experiment een klein stuk eikenhakhout op de Kruisberg (relict landduin op grens Oudsbergen en Gruitrode) afgezet.

Op het zaagvlak van de stammetjes werden 66 jaarringen geteld, wat betekent dat de laatste hak te situeren is in 1936 (Haneca *et al.* 2005). Het eerste jaar werden de stobben individueel beschermd tegen wildschade en later gezamenlijk met een afsluiting rondom het perceel. De opslag van berk, sporkehout en andere 'niet-eiken' werd in 2011 weggenomen zodat enkel nog uitgelopen stobben van eik overbleven (foto 1). Eén vierde van de gehakte stobben (21 op de 73) hebben de afzetrunde van 2001 niet overleefd. Op de wel uitgelopen gehakte stobben staan gemiddeld 7 scheuten van gemiddeld 1,8 cm diameter (6,3 cm maximale diameter). Stevige groei is op deze arme zandgronden na een lange periode van afwezigheid van hak dus niet te verwachten. De in 2002 gehakte stoven werden opnieuw afgezet in 2013. Een evaluatie van de overleving en de aanwas na deze laatste ingreep is voorzien voor het najaar van 2021.

Foto 1. Gehakte en terug uitgelopen stobbe, net voor de tweede hakbeurt in 2013.

Proefhak te Wetteren

Een proef waarbij een oude stoof van zomereik werd gehakt op een site met oude eikenstoven op een landduin te Wetteren leidde tot de dood van de stoof (foto 2).

Foto 2. Afgestorven stoof op een landduin te Wetteren.

Ancient Tree Forum, Engeland

In Engeland heeft men verschillende zeer oude knotbomen gepoogd terug in knotbeheer te brengen door de bomen opnieuw volledig te knotten. Ook hier leidde dit tot de dood van de knotbomen (Green 2006, mondelinge communicatie Ted Green van Ancient Tree Forum). Het effect van knotten en hakhoutbeheer op een boom is zeer gelijkaardig. In beide gevallen worden alle takken met bladeren periodiek weggenomen.

1.2 Hoe dan wel deze oude stoven beheren?

Gezien de slechte ervaringen raden wij ten stelligste af om oude relictten van hakhout in de Kempen opnieuw in beheer te brengen. Om het cultuurhistorisch beheer te visualiseren op terrein kan dit evengoed bij jongere eikenaanplanten gebeuren, zodat de weinige echt oude relictten niet aan extra risico's van afsterven worden blootgesteld. Wij raden dus aan om **deze oude relictten onbeheerd te laten**.

Vermoedelijk blijft de stoofstructuur zonder hakbeheer nog heel lang zichtbaar met een gradueel verminderend aantal dikker wordende stammen. Daarmee is de voorgeschiedenis van de stoven goed af te lezen en dus vanuit cultuurhistorisch oogpunt toch te verantwoorden. Eik behoort tot de boomsoorten die een uitzonderlijk hoge ouderdom kunnen bereiken. Doorgegroeide stammen van reeds lang in onbruik geraakt hakhout ogen doorgaans heel vitaal.

Mocht het toch noodzakelijk worden geacht om lokaal bij te snoeien, dan is het essentieel dat zowel voor de beslissing als bij de uitvoering deskundigen worden geconsulteerd en ingezet. Het snoeien van dergelijke oude bomen vereist een heel specifieke expertise, niet te vergelijken met gewone boomsnoei. Hiervoor bestaat op Europees niveau een specifieke opleiding en certificaat van 'Veteran Tree Specialist' (www.vetcert.eu).

2 Is de aanplant van nieuwe wintereiken gewenst? Zo ja, ook met een hakhoutbeheer na een bepaalde periode?

2.1 Het belang van genetische continuïteit van de eikenpopulatie te Klaverberg

Eiken behoren tot de belangrijkste hoofdboomsoorten in heel wat Vlaamse regio's. Paradoxaal genoeg zijn de autochtone populaties (= de oorspronkelijk wilde populaties) van zowel zomer- als wintereik heel zeldzaam, juist omwille van het intensief bosgebruik en -beheer. Er werden door de mens in het verleden en tot op vandaag, heel wat partijen eikels en plantsoen over langere afstanden binnen Europa getransporteerd. Deze buitenlandse herkomsten zijn niet autochtoon in Vlaanderen, omdat ze aangepast zijn aan de andere groeiomstandigheden (bodem, klimaat, hoogteligging, fotoperiode) op de plek van oorsprong en deze aangepastheid meedragen in hun erfelijk materiaal. Omwille van de onzekerheid rond de precieze oorsprong van veel huidige eikenbossen, zijn autochtone eiken zeldzaam in de Lage Landen. Het is voornamelijk oud hakhout van eik dat tot ons autochtoon genetisch erfgoed behoort, omdat het hakhoutbeheer op zich toelaat dat de stoven een hoge leeftijd bereiken. Daarnaast is het ook aannemelijk dat traditionele (arme) boeren enkel gebruik maakten van eikels en plantsoen dat lokaal aanwezig was. Genetisch onderzoek en resultaten van herkomstonderzoek in proefaanplantingen heeft bovendien aangetoond dat de weinige restanten van oud eikenhakhout in de Hoge Kempen, o.a. de Klaverberg, wel degelijk een autochtone oorsprong kennen (Vander Mijnsbrugge & Missoorten, 2014).

2.2 Uitbreiden van de bestaande eikenpopulatie te Klaverberg

Wij raden aan om de bestaande relictpopulatie van Klaverberg terug uit te breiden door bij te planten met jonge autochtone eiken van herkomst 'Klaverberg'. Gebruik van het juiste autochtoon plantsoen is hierbij noodzakelijk. Het gaat immers om de genetische continuïteit van de Klaverbergeiken, een zeer uitzonderlijke autochtone genenbron van voornamelijk wintereik. Aankoop bij betrouwbare en gedegen kwekers biedt zekerheid omtrent de precieze herkomst van het plantsoen.

2.3 Hakhout in de nieuwe aanplanten

Het in hakhoutbeheer brengen van nieuwe aanplanten in de omgeving van de landduinen te Klaverberg is absoluut te verkiezen boven het opnieuw proberen in hakhout brengen van de relict op de duinen. Het effectief in stand houden van het traditionele hakhoutbeheer, als immaterieel erfgoed, is haalbaar op kleinere oppervlaktes van deze nieuwe aanplanten. Een deel van de lokale bevolking is hoogstwaarschijnlijk bereid de jonge stoven te kappen voor het (gratis) hout. De typische houtkanten van de Kempen die de akkertjes omzoomden hadden omlooptijden van doorgaans 6 jaar (Burny 1999). Vermoedelijk is een omlooptijd van 8 tot 9 jaar hier te verkiezen gezien de beperkte trofiewaarde van de zandgronden in de zone rond de duinen t.o.v. de rijkere akkerranden.

3 Wat gebeurt er best met de aanliggende bossen die gedomineerd zijn door Corsicaanse den?

Klaverberg is een relict van oud eikenhakhout op landduin, omgeven door heel wat aanplanten van Corsicaanse dennen. Deze autochtone eikenlocatie kan best (ruimtelijk) wat uitgebreid worden door kleinschalige eindkap van Corsicaanse den palend aan de duinen, gevolgd door aanplant van autochtone eiken met herkomst 'Klaverberg'. Nazorg is heel belangrijk, zoals een recente aanplant van eik zonder nazorg te Klaverberg duidelijk maakt. Deze aanplant is momenteel door afwezigheid van nazorg overgroeid door natuurlijke verjonging van berk, den, lijsterbes, brem,... (terreinbezoek zomer 2021).

4 Draagvlak creëren en schade vermijden

Veel dringender dan de vraag of relictten van eikenhakhout terug in hakbeheer moeten gebracht worden, is de nood aan goede bescherming van deze relictten. Op de weinige sites die we nog hebben in de Kempen is er door de hoge recreatiedruk dikwijls schade aan de wortels en is er erosie van de duinen. Mits een goede communicatie over het historisch en ecologisch belang van de eikenpopulatie kan men lokale mensen betrekken bij het beheer, bijvoorbeeld door hen kleine percelen met nieuw aangeplante eik te laten hakken zoals hierboven vermeld. Meer dan de overheid kunnen enkele betrokken lokale 'ambassadeurs' draagvlak creëren bij de plaatselijke gemeenschap. Dat kan belangrijk zijn voor de strategie om ongewenste effecten van intensieve recreatie (vooral motoren en mountainbikers, soms zelfs spelende kinderen, zie foto 3 en 4) in de zone te milderen.

Foto 3. Fietsen doorheen de oudste relictten te Klaverberg veroorzaakt erosie en beschadiging van de wortels.

Foto 4. Gevolg van spelende kinderen in oude relictten te Kruisberg: erosie en beschadiging van wortels.

5 Een betere bescherming is noodzakelijk.

Naast de site van Klaverberg zijn er nog een aantal relictlocaties van autochtone (winter)eiken in Limburg, o.a. Windelsteen, Opgrimbie, Langenberg, Klein Hengel, ... Vaak hebben zij een beperkte beschermingsstatus en wordt bij het beheer weinig rekening gehouden met de unieke genetische diversiteit die deze bomen vertegenwoordigen.

Voor de genetische continuïteit van deze oude eikenrelicten is een goede bescherming van deze sites en aandacht voor hun uitzonderlijke waarde een belangrijke vereiste. Een gedetailleerde inventaris van de oude relicten (positie van de bomen, vitaliteit,...) en specifieke beheerlijnen voor hun behoud en ontwikkeling zouden moeten worden opgenomen in beheerplannen. Tegelijk is vermeerdering en uitbreiding van deze relicten via gerichte aanplant van groot belang. Aanplant kan 'in situ', in de aanliggende percelen bij de bestaande relicten. Daarbij wordt de lokale herkomst gebruikt. Daarnaast kan ook overwogen worden om buiten deze sites, in goed gedocumenteerde aanplantingen deze herkomsten aan te planten. Dit zorgt voor een betere risicospreiding zodat dit unieke genetische erfgoed niet verloren gaat.

Conclusies

1. Het terug hakken van verlaten eikenhakhout brengt wel degelijk een risico van afsterven met zich mee. Er wordt dan ook ten stelligste afgeraden om oude en waardevolle relicten terug in hakbeheer te brengen. Dit geldt voor Klaverberg en bij uitbreiding voor alle oude hakhoutrelicten van eik in Vlaanderen. Bescherming tegen wortelschade door intensieve recreatie te Klaverberg wordt sterk aanbevolen.
2. Omwille van de genetische continuïteit wordt aangeraden om enkel plantsoen met de herkomst 'Klaverberg' te benutten bij bijkomende aanplanten van wintereik te Klaverberg.
3. De Corsicaanse dennen op en naast de landduinen te Klaverberg kunnen gradueel vervangen worden door autochtone wintereik door kleinschalige eindkap van de dennen aansluitend op de site en aanplant van autochtone wintereik herkomst 'Klaverberg'. Op deze wijze kan de eikenpopulatie zowel ruimtelijk, als naar aantal individuen, uitgebreid worden.

Referenties

Burny J. (1999). Bijdrage tot de historische ecologie van de Limburgse Kempen (1910-1950). Natuurhistorisch Genootschap Limburg, reeks XLII, aflevering 1.

Green T. (2006). Fungi, trees and pollards. 1er colloque Européen sur les trognes, Vendôme, 26, 27 et 28 octobre 2006.

Haneca C., Van Acker J. & Beeckman H. (2005). Growth trends reveal the forest structure during Roman and Medieval times in Western Europe: a comparison between archaeological and actual oak ring series (*Quercus robur* and *Quercus petraea*). *Ann. For. Sci.* 62: 797-805.

Vander Mijnsbrugge K. & Missoorten M. (2014). Eik als erfgoeddrager. *Tijd-Schrift* 4: 71-81.